

TYOLOGIE ANTISOCIÁLNÍHO CHOVÁNÍ VE STŘEDNÍ ADOLESCENCI A JEJÍ VZTAH K UŽÍVÁNÍ NÁVYKOVÝCH LÁTEK

původní práce

Marek Blatný¹
Martin Jelínek²
Michal Hrdlička³

¹Katedra psychologie, Filozofická fakulta UCM, Trnava, Slovensko

²Psychologický ústav FF MU, Brno

³Dětská psychiatrická klinika 2. LF UK, FN Motol, Praha

Kontaktní adresa:

prof. PhDr. Marek Blatný, DrSc.
Katedra psychologie FF UCM
Námestie J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovensko
e-mail: blatny@psu.cas.cz

SOUHRN

Blatný M, Jelínek M, Hrdlička M. Typologie antisociálního chování ve střední adolescenci a její vztah k užívání návykových látek

Cíl: Cílem výzkumu bylo vytvořit typologii adolescentů z městských oblastí na základě jejich antisociálního chování a typologii validovat na základě vztahů mezi antisociálním chováním a užíváním návykových látek.

Materiál a metoda: Výzkumný soubor, který byl získán v rámci mezinárodního projektu The Social and Health Assessment (SAHA), tvořili studenti středních škol v krajských městech České republiky. Velikost souboru po vyloučení nekompletních a nekonzistentně vyplněných dotazníků byla 1891 osob (59,9 % dívek). Antisociální chování a užívání návykových látek bylo zjišťováno dotazníkem SAHA.

Výsledky: Nehierarchickou shlukovou analýzou (k-means) na položkách škály antisociálního chování jsme identifikovali 3 typy osob. Typologii jsme validovali na základě užívání návykových látek (cigarety, alkohol, marihuana a tvrdé drogy); čím vyšší míru antisociálního chování osoby vykazovaly, tím více také vypovídaly o užívání návykových látek.

Závěr: Pouze typ 1 (12 % ze sledované populace) se zvýšenou úrovní více forem antisociálního chování se jeví jako rizikový. Pro tento typ je charakteristické vyšší zastoupení chlapců oproti dívkám a také relativně vyšší zastoupení žáků

SUMMARY

Blatný M, Jelínek M, Hrdlička M. Typology of antisocial behavior in middle adolescence and its relation to substance use

Objective: The aim of the study was to develop a typology of adolescents from urban areas based on their antisocial behavior and to validate the typology on the basis of the relationships between antisocial behavior and substance use.

Material and Methods: The sample, which was acquired as a part of an international project The Social and Health Assessment (SAHA), consisted of students of secondary schools in the regional capitals of the Czech Republic. The sample size after excluding incomplete and inconsistently completed questionnaires was 1,891 persons (59.9% of girls). Antisocial behavior and substance use was assessed by the SAHA questionnaire.

Results: The items of the antisocial behavior scale were analyzed using non-hierarchical cluster analysis (k-means). Three types of persons were identified. The typology was validated on the basis of relations to use of substances (cigarettes, alcohol, marijuana, and other drugs). The higher was the reported level of antisocial behavior, the more the persons reported the use of substances.

Conclusion: Only Type 1 (12% of the sample) with increased levels of multiple forms of antisocial behavior seems to be a risk group. This type is characterized by higher proportion of boys and higher

z učňovských škol, a také častější užívání návykových látek, včetně tvrdých drog.

Klíčová slova: antisociální chování, typologie, návykové látky, střední adolescence, SAHA.

relative frequency of students of apprentice schools, and it is also characterized by frequent substance use, including hard drugs.

Key words: antisocial behavior, typology, substances, middle adolescence, SAHA.

ÚVOD

Mezi roky 2005 a 2014 publikoval výzkumný tým složený z pracovníků Psychologického ústavu AV ČR, v. v. i., a Kliniky dětské psychiatrie FN v Motole a 2. LF UK sérii studií věnovaných antisociálnímu chování v adolescenci.^{1,2} Zvláštní pozornost věnovali autoři zejména vytvoření typologie dospívajících na základě jejich antisociálních projevů a charakterizaci těchto typů.^{3–7} Zaměřili se na období rané adolescence (12–15 let), protože té bylo dosud ve výzkumu rizikového chování během dospívání věnováno méně pozornosti.⁸

Data pro tyto studie byla použita z projektu SAHA (Social And Health Assessment, viz Blatný et al.¹), který mimo dospívající v období rané adolescence zahrnoval i kohortu šestnáctiletých, studentů a studentek středních škol. Cílem předkládané studie je proto vytvořit typologii adolescentů ve střední adolescenci na základě jejich antisociálního chování a porovnat ji s typologií získanou pro období 12–15 let.

Antisociální chování

Antisociální chování, tj. chování namířené proti normám a zvyklostem přijatým či uznávaným určitou společností,⁹ patří mezi základní zdroje rizik vývoje v adolescenci.^{10,11} Podle současných pohledů je rizikové chování v adolescenci normativní součástí vývoje dospívajících.^{12–14} Tento názor se opírá zejména o funkční výklad rizikového chování – vývojovým úkolem v adolescenci je vytvoření vlastní identity, dosažení nezávislosti na rodičích a přijetí zodpovědnosti dospělého.⁹ Tyto vývojové úkoly mohou být podle některých autorů splněny jak na základě sociálně přizpůsobeného chování, tak pomocí chování rizikového.¹⁵ Funkční výklad podporuje i incidence rizikového chování v adolescenci – až 50 % adolescentů se během dospívání zapojí alespoň do jedné z forem rizikového chování, toto rizikové chování má určité typické projevy, jako je např. kouření, užívání alkoholu nebo poškozování majetku, a po dosažení dospělosti v převážné většině samo odezní.^{9,16–18}

Typologický přístup v psychologii

Typologický přístup (někdy též označovaný jako na osobu zaměřený přístup – person centered approach) je v psychologii používán daleko méně než přístup zaměřený na vztahy mezi proměnnými (variable-oriented approach), ačkoliv skýtá řadu výhod. Především umožňuje identifikovat různé specifické skupiny osob v populaci a jejich podrobnou charakterizaci.¹⁹ Díky tomuto přístupu můžeme získat i strukturovanější pohled na problém antisociálního chování v adolescenci. Rozlišení různých typů osob na základě jejich antisociálních projevů může usnadnit hledání příčin problémového chování a je významné zejména pro praktické aplikace, jako je vytváření edukačních a intervenčních programů, či poradenské a terapeutické zásahy.

Typologie antisociálního chování

Nejnámější typologií antisociálního chování v adolescenci je typologie Moffitové,¹⁷ která rozlišila dvě skupiny adolescentů s antisociálním chováním: u první skupiny je antisociální chování přítomné celoživotně (life-course-persistent antisocial behavior), u druhé je limitováno do období dospívání (adolescence-limited antisocial behavior). První, méně početnou skupinu tvoří převážně chlapci, u nichž se antisociální chování objevuje již v předškolním věku, mají neuropsychologické a temperamentové obtíže a nepříznivou rodinnou anamnézu.^{20,21} Druhou skupinu představují dospívající, jejichž antisociální chování je spíše odpovědí na vývojové úkoly adolescence.⁹

Smartová et al.¹⁶ se zabývaly klasifikací vývojových trajektorií antisociálního chování v průběhu adolescence. Identifikovaly tři hlavní shluky: první, nejpočetnější skupinu (cca dvě třetiny souboru) představují adolescenti s nízkou mírou antisociálního chování na všech měřených věkových úrovních, druhou skupinu tvoří tzv. „experimentující“ jedinci, kteří uváděli vysokou míru antisociálního chování jen na jednom věkovém stupni, a poslední skupinu představují „persistentní“ jedinci (12 %), kteří uváděli vysokou míru antisociálních projevů na dvou a více vývojových stupních.

Na specifickou populaci juvenilních zhářů se zaměřily Del Boveová a Mackayová.²² Tato heterogenní skupina může být dle autorek rozdělena do tří typů (konvenční

typ s omezenými projevy žhářství, typ s nepříznivým rodinným zázemím a multirizikový-perzistentní typ). I zde typologie umožnila odlišit od sebe skupiny osob dle způsobu, jakým zakládají oheň, recidivy a řady osobních a environmentálních zvláštností. Výsledky byly využity pro návrhy preventivních a léčebných strategií.

Typologie antisociálního chování v rané adolescenci na základě dat z projektu SAHA

V předchozích studiích jsme se zabývali typologií mladších adolescentů z městských oblastí na základě antisociálních projevů.⁵ Identifikovali jsme čtyři shluky osob. Největší skupinu (více než polovinu souboru) představovali neproblémové děti s nízkou úrovní všech typů antisociálního chování. Další dva shluky byly charakterizované mírnými antisociálními projevy – pro jednu skupinu bylo typické zejména lhaní a v menší míře dále fyzická agrese a ničení cizího majetku, pro druhou skupinu bylo příznačné mírné agresivní chování (rvačky). Poslední typ, který tvořil jen 1,6 % celého souboru, představovaly děti s vysokou mírou všech typů antisociálního chování.

Identifikované typy jsme porovnali z hlediska dalších charakteristik a projevů – zneužívání návykových látek, styků s vrstevníky, školního prostředí, rodinného zázemí a výchovných stylů a expozice násilí (svědek násilí, oběť násilí). Jako nejvíce riziková (zneužívání návykových látek, styky s delikventními vrstevníky) a zároveň ohrožená (špatné rodinné zázemí, oběti násilí) skupina se ukázal typ s vysokou mírou všech projevů antisociálního chování.²³

CÍLE STUDIE

Cílem předkládané studie bylo vytvořit typologii adolescentů ve střední adolescenci na základě jejich antisociálního chování. Předpokládali jsme, že tato typologie bude obdobná typologii získané pro období rané adolescence. Typologii jsme se rozhodli validovat na základě vztahů mezi antisociálním chováním a užíváním návykových látek. Vztah mezi mírou antisociálního chování a užíváním alkoholu i dalších návykových látek byl prokázán v předchozích studiích,²⁴ případně v rámci některých teoretických přístupů je užívání návykových látek včetně legálních drog, jako je tabák a alkohol, považováno za jeden z faktorů antisociálního chování (resp. za indikátor stupně delikvence).^{16,25} Předpokládali jsme proto, že námi vytvořené empirické typy založené na projevech antisociálního chování se budou systematicky a v očekávaném směru odlišovat z hlediska užívání návykových látek, tzn. že typy s vyšší mírou projevů antisociálního chování budou ve větší míře užívat i návykové látky.

METODA

Výzkumný soubor

Výzkumu se zúčastnili dospívající zapojení do mezinárodní studie zaměřené na rizikové a protektivní faktory

psychosociálního, školního a zdravotního vývoje dětí a adolescentů (SAHA – Social And Health Assessment).¹ Vzorek adolescentní populace byl sestaven na základě stratifikovaného pravděpodobnostního výběru škol podle místa a typu školy tak, aby reprezentoval národní soubor dospívajících z městských oblastí v České republice. Výzkum byl proveden v Praze a krajských městech. Do výzkumu byly zahrnuty pouze běžné školy s curriculum základní škola a střední školy na ně navazující. Sběr dat proběhl v období od října 2003 do února 2004.

Soubor byl sestaven ze tří věkových kohort – 12letých (7. třída ZŠ a odpovídající stupně víceletých gymnázií), 14letých (9. třída ZŠ a odpovídající stupně víceletých gymnázií) a 16letých (2. ročník středních škol a jeho ekvivalenty). Výzkumu se zúčastnilo celkem 4980 žáků a studentů ze 150 škol – 1471 žáků v kohortě 12letých, 1552 žáků v kohortě 14letých a 1957 studentů v kohortě 16letých.

V předkládané studii jsme použili data od kohorty 16letých. Velikost souboru po vyloučení nekompletních a nekonzistentně vyplněných dotazníků byla 1891 osob (59,9 % dívek).

Metoda

Dotazník The Social and Health Assessment (SAHA) vyvinutý Weissbergem et al.²⁶ a adaptovaný Schwab-Stone et al.^{27,28} sleduje jak samotné rizikové chování (antisociální chování, užívání návykových látek, sexuálně-rizikové chování), tak i široké spektrum psychosociálních faktorů, které mohou s rizikovým chováním souviset (rodinné zázemí, školní prostředí, zájmové činnosti, šikana, kvalita prostředí, komunita, expozice násilí, prosociální postoje, očekávání do budoucnosti, psychiatrické poruchy). V předkládané studii jsme použili škálu antisociálního chování a škálu dotazující se na užívání návykových látek.

Antisociální chování

Škála antisociálního chování zjišťuje problémy s chováním různého stupně závažnosti.²⁸ Po stránce obsahové zjišťuje hlavní oblasti antisociálního chování dospívajících – problémové chování (porušování norem), majetkové delikty a násilné chování – a zahrnuje i položky zjišťující kázeňské a právní důsledky antisociálního chování (důtky ve škole, zatčení). Respondenti odpovídají na pětibodových škálách, kolikrát se v posledním roce zapojili do některého z typů antisociálního chování (0 = ani jednou, 1 = jedenkrát, 2 = dvakrát, 3 = třikrát až čtyřikrát, 4 = pětkrát a vícekrát).

Užívání návykových látek

V této studii jsme se z rizikových projevů chování zaměřili na užívání alkoholu, cigaret, marihuany a tvrdých drog. Položky týkající se alkoholu autoři odvodili z Monitoring the Future Survey.^{29,30} Položky týkající se kouření cigaret, marihuany a tvrdých drog autoři získali ze School Health Study.³¹

Užívání alkoholu jsme zjišťovali prostřednictvím položek, které se ptaly na frekvenci (0 – ani jednou, 1 – pouze jednou, 2 – několikrát, 3 – vícekrát) konzumace piva, vína a lihovin za celý dosavadní život („Už jsi někdy vypil/a celé

pivo? (nejenom upil/a nebo ochutnal/a)“, „Vypil/a jsi už někdy sklenici vína nebo vinného stříku? (nejenom upil/a nebo ochutnal/a)“, „Vypil/a jsi už někdy skleničku nějakého tvrdého alkoholu? (nejenom upil/a nebo ochutnal/a)“).

Kouření cigaret jsme zjišťovali pomocí položky „Kouřil/a jsi někdy cigarety?“. Respondenti měli možnost zvolit jednu ze čtyř možností: ani jednou, pouze jednou, několikrát a vícekrát. Stejně možnosti odpovědi nabízela i položka zjišťující užívání marihuany „Kouřil/a jsi někdy marihuanu? Nebo ji užil/a jinak?“.

Položky v dotazníku SAHA týkající se užívání jiných návykových látek byly nepatrně pozměněny oproti původním položkám, kvůli specifickým českým obecně zneužívaným látkám, které se liší od původních substancí v dotazníku SAHA (př. typicky česká droga pervitin nebo užívání lysohlávek; oproti tomu např. andělský prach nebo crack, jako typické drogy angloamerických zemí). Respondenti byli dotázáni, zda někdy užili určitou návykovou látku; vybírali ze seznamu pouličních drog (čichání lepidla, extáze, LSD nebo PCP – andělský prach, kokain nebo crack, heroin, pervitin nebo amfetamin a lysohlávky). Pro zjištění četnosti užívání jiných návykových látek jsme použili pětibodovou škálu (0 = ani jednou, 1 = 1–2 krát za rok, 2 = 1–2 krát za měsíc, 3 = 1–2 krát za týden, 4 = každý den).

Metody analýzy dat

Pro identifikaci typů adolescentů podle jejich antisociálního chování jsme použili shlukovou analýzu. Provedli jsme nehierarchickou shlukovou analýzu (k-means) na položkách škály antisociálního chování. Jako nejvhodnější a nejlépe interpretovatelné jsme vybrali řešení pro 3 typy adolescentů. Kromě tohoto řešení jsme provedli také výpočet typologie pro 4 a 5 typů. V případě vyššího počtu

typů však nebyly typy odlišeny na základě struktury profilu, pouze na základě úrovně jednotlivých proměnných. Z toho důvodu jsme se rozhodli pro řešení se třemi typy.

Identifikované typy jsme porovnali z hlediska zastoupení pohlaví a typu střední školy pomocí Personova chí-kvadrátu. Dále byly typy porovnány z hlediska užívání návykových látek pomocí různých metod statistické analýzy dat, a to z hlediska užívání alkoholu a cigaret pomocí Kruskal-Wallisova testu (s post hoc specifikací rozdílů pomocí Mannova-Whitneyho U testu s upravenou hladinou významnosti pro mnohonásobná porovnání dle Bonferonniho korekce), z hlediska užívání marihuany a ostatních návykových látek pomocí Pearsonova chí-kvadrátu (škála týkající se zneužívání ostatních návykových látek byla překódována do dichotomní podoby). Pearsonův chí-kvadrát byl doplněn o koeficient Cramerova V.

VÝSLEDKY

Na položkách škály antisociálního chování jsme pomocí shlukové analýzy identifikovali 3 typy osob, které se lišily v míře a projevech antisociálního chování. Tab. 1 prezentuje tyto typy.

Typ 1 reprezentuje osoby se zvýšenou úrovní antisociálního chování, a to zejména v oblasti lhaní učitelům, rodičům či opatrovníkům, chození za školu a účasti ve škole po požití alkoholu a marihuany. Dále se osoby v tomto typu dopouštějí rvaček, poškozují cizí majetek a zůstávají bez dovolení celou noc venku. Typ 2 zastupují osoby s méně závažnými projevy antisociálního chování, jako je lhaní učitelům a rodičům, či občasná záškoláctví. Nejvíce zastoupený typ 3 je charakteristický nízkými skóre ve všech položkách.

Tab. 1. Střední tří typů osob identifikovaných na základě položek škály antisociálního chování

	typ 1	typ 2	typ 3
začal/a ses s někým rvát nebo postrkovat?	1,7	0,9	0,5
kradl/a v obchodě?	0,5	0,2	0,1
úmyslně ničil/a nebo poškozoval/a veřejný nebo soukromý majetek (např. rozbil/a, pomaloval/a, polepil/a...)?	1,5	0,6	0,2
lhal/a učitelí a snažil/a se tak utajit něco, co jsi udělal/a?	2,4	1,7	0,5
zůstal/a bez dovolení celou noc venku?	1,5	0,7	0,1
lhal/a rodičům nebo opatrovníkům o tom, kde nebo s kým jsi byl/a?	2,5	2,8	0,4
byl/a za školou?	2,2	1,2	0,3
někoho zranil/a při rvačce tak, že musel být ošetřen lékařem či zdravotní sestrou?	0,3	0,0	0,0
měl/a u sebe střelnou zbraň?	0,3	0,1	0,0
zapojoval/a ses do rvačky mezi gangy?	0,3	0,0	0,0
byl/a zatčen/a policií?	0,2	0,0	0,0
měl/a u sebe ve škole břitvu, nůž nebo střelnou zbraň?	0,8	0,3	0,2
byl/a potrestán/a důtkou nebo jiným podobným způsobem?	1,0	0,3	0,1
byl/a ve škole po požití alkoholu?	1,9	0,4	0,2
byl/a ve škole po požití marihuany?	3,1	0,2	0,1
ukradl/a motorku nebo auto?	0,2	0,0	0,0
dopustil/a ses kapesní krádeže?	0,1	0,0	0,0
prodal/a drogy, abys získal/a peníze?	1,0	0,0	0,0
dostal/a ses díky svému chování do problémů se zákonem?	0,3	0,1	0,0
velikost typu (%)	12,2	27,8	60,0

Tab. 2. Zastoupení chlapců a dívek v rámci identifikovaných typů osob dle antisociálního chování

	typ 1	typ 2	typ 3
chlapci	19,8	24,7	55,6
dívky	7,3	29,9	62,8
celkem	12,2	27,8	59,9

Pozn.: V tabulce jsou uvedena řádková procenta.

Tab. 3. Zastoupení typů škol v rámci identifikovaných typů osob dle antisociálního chování

	typ 1	typ 2	typ 3
gymnázia	9,0	31,5	59,5
SOŠ	11,6	26,9	61,4
učňovské školy	19,3	23,5	57,1
celkem	12,2	27,8	59,9

Pozn.: V tabulce jsou uvedena řádková procenta.

Identifikované typy byly porovnány z hlediska pohlaví (viz tab. 2). Chlapci a dívky se liší z hlediska zastoupení v jednotlivých typech ($\chi^2 = 64,26$; $df = 2$; $p < 0,01$; Cramerovo $V = 0,187$). Největší mezipohlavní rozdíl byl zaznamenán u typu 1, kde jsou výrazněji zastoupeni chlapci.

Identifikované typy se liší také z hlediska zastoupení typu středních škol ($\chi^2 = 26,52$; $df = 4$; $p < 0,01$; Cramerovo $V = 0,120$). Studenti učňovských oborů jsou oproti ostatním studentům výrazněji zastoupeni v typu 1 charakteristickém celkově nejvyšší úrovní antisociálního chování.

Tři typy osob jsme porovnali také z hlediska kouření cigaret (položka „Kouřil/a jsi někdy cigarety?“) – tab. 4. Také v tomto aspektu byl nalezen statisticky významný vztah ke sledované typologii ($\chi^2 = 314,65$; $df = 6$; $p < 0,01$; Cramerovo $V = 0,292$). Drtivá většina osob z typu 1

Tab. 4. Typologie osob na základě antisociálního chování a kouření cigaret

	ani jednou	pouze jednou	několikrát	vícekrát
typ 1	1,3	3,1	7,5	88,1
typ 2	10,7	8,2	24,2	56,9
typ 3	25,8	17,5	26,1	30,7
celkem	18,6	13,1	23,3	45,0

Pozn.: V tabulce jsou uvedena řádková procenta.

Tab. 5. Typologie osob na základě antisociálního chování a pití alkoholu

typ 1	průměr	8,42
	medián	9,00
	SD	1,13
typ 2	průměr	7,49
	medián	8,00
	SD	2,04
typ 3	průměr	6,02
	medián	7,00
	SD	2,67

(88,1 %) a většina osob z typu 2 (56,9 %) uvádí opakovanou zkušenost s užíváním cigaret, čímž se tyto dva typy odlišují od typu 3.

Dále jsme identifikované typy porovnali z hlediska pití alkoholu (položka „Už jsi někdy vypil/a celé pivo (víno, tvrdý alkohol)? (nebo jenom upil/a nebo ochutnal/a)“). Odpovídající deskriptivní statistiky jsou uvedeny v tab. 5. Z hlediska užívání alkoholu se identifikované typy statisticky významně liší ($\chi^2 = 277,13$; $df = 2$; $p < 0,01$). Ačkoli statisticky významné rozdíly na hladině 1 % byly nalezeny pro porovnání všech dvojic na základě Mannova-Whitneyho U testu, nejvýraznější rozdíl byl mezi typem 1 a 3.

Typy osob jsme dále porovnali z hlediska užívání marihuany (položka „Kouřil/a jsi někdy marihuanu? Nebo ji užil/a jinak?“) – tab. 6. Opět byl nalezen statisticky významný vztah mezi oběma proměnnými ($\chi^2 = 658,95$; $df = 6$; $p < 0,01$; Cramerovo $V = 0,423$). Struktura vztahu je podobná vztahu týkajícímu se kouření cigaret, nicméně z porovnání tabulek 4 a 6 (a také z porovnání odpovídajících hodnot koeficientu Cramerova V) je patrné, že vztah typologie dle antisociálního chování a užívání marihuany je výrazně těsnější než vztah typologie a kouření cigaret.

Nakonec jsme identifikované typy osob porovnali z hlediska užívání ostatních drog. Pro účely této studie jsme škálu překódovali do dichotomní podoby. Zkoumaný soubor byl rozdělen do dvou skupin – jednu skupinu představovaly osoby s nulovou zkušeností s drogami v rámci nabízeného seznamu, druhou pak osoby, které alespoň u jedné látky označily jakoukoli míru zkušenosti. Odpovědi osob ve vztahu k typologii antisociálního chování jsou uvedeny v tab. 7. Byl nalezen poměrně těsný vztah mezi zneužitím drogy a typem chování ($\chi^2 = 402,07$; $df = 2$; $p < 0,01$; Cramerovo $V = 0,467$). Tento vztah je dán velkým rozdílem mezi typy 1 a 3 z hlediska udávané zkušenosti s ostatními drogami (tedy drogami odlišnými od tabáku, alkoholu a marihuany).

Tab. 6. Typologie osob na základě antisociálního chování a užívání marihuany

	ani jednou	pouze jednou	několikrát	vícekrát
typ 1	3,5	2,2	8,8	85,4
typ 2	37,4	13,3	27,5	21,8
typ 3	58,5	13,8	17,5	10,1
celkem	45,9	12,2	19,2	22,6

Pozn.: V tabulce jsou uvedena řádková procenta.

Tab. 7. Typologie osob na základě antisociálního chování a užívání ostatních návykových látek

	nikdy nic neužil/a	alespoň 1krát kteroukoliv drogu
typ 1	42,5	57,5
typ 2	85,2	14,8
typ 3	94,2	5,8
celkem	85,4	14,6

Pozn.: V tabulce jsou uvedena řádková procenta.

DISKUSE

Cílem studie bylo vytvořit typologii adolescentů ve střední adolescenci na základě jejich antisociálního chování, tuto typologii validovat na základě vztahů mezi antisociálním chováním a užíváním návykových látek a porovnat ji s typologií získanou pro období rané adolescence.

Nalezli jsme tři typy adolescentů na základě jejich antisociálního chování. První typ se zvýšenou úrovní antisociálního chování představuje 12 procent ze sledovaného souboru. Pro tyto adolescenty je typické, že lžou učitelům, rodičům či opatrovníkům, zůstávají bez dovolení přes noc mimo domov, do školy chodí po požití alkoholu či marihuany a dopouštějí se rvaček a poškozují cizí majetek. V tomto typu jsou výrazněji zastoupeni chlapci oproti dívkám a studenti učňovských škol. Druhý typ představují adolescenti s mírně problémovým chováním (lhaní učitelům a rodičům, záškoláctví). Tento typ tvoří 28 % sledovaného souboru. Třetí, nejpočetnější typ (60 %) zahrnuje adolescenty s nízkou mírou všech projevů antisociálního chování. Ve druhém a třetím typu mírně převažují dívky a jsou zde o něco více zastoupeni studenti SOŠ a gymnázií. Tyto výsledky odpovídají jiným studiím i našemu předchozímu výzkumu,^{1,16} podle nichž dvě třetiny populace tvoří adolescenti bez problémového chování. Pouze typ č. 1 představuje skupinu se zvýšeným rizikem vývoje během dospívání.

Identifikovaná typologie adolescentů ve střední adolescenci je částečně obdobná typologii získané pro období rané adolescence. Stejně jako u mladších adolescentů je i u šestnáctiletých nejvíce zastoupen typ bez problémového chování a je i stejně početný (zhruba dvě třetiny populace). Podobný je i typ, pro nějž je typické zejména lhaní učitelům a rodičům. U mladších adolescentů jsme dále našli typ, pro nějž bylo charakteristické mírně agre-

sivní chování – rvačky. Protože tento typ tvořili převážně chlapci ve věku dvanácti let, vysvětlovali jsme toto chování vývojovými zvláštnostmi rané adolescence (emocionální instabilitou, impulzivitou a nízkou sebekontrolou).³² Je otázkou, zda děti z toho typu přecházejí do prvního typu typologie šestnáctiletých, tj. adolescentů se zvýšenou mírou více forem antisociálního chování, či zda se jejich chování postupně stabilizuje a stávají se součástí typů s bezproblémovým či mírně problémovým chováním. Odpověď může poskytnout pouze longitudinální studie.

Hlavním rozdílem mezi typologií žáků základních a středních škol spočívá v tom, že jsme mezi šestnáctiletými nenalezli typ s vysokou úrovní všech forem antisociálního chování, který představoval necelá dvě procenta populace. Vysvětlením může být to, že tyto děti nepokračují ve studiu na středních školách a byly v typologii zachyceny proto, že absolvovaly povinnou školní docházku.

Nakonec jsme typologii validovali na základě vztahů mezi antisociálním chováním a užíváním návykových látek. Podle očekávání se všechny tři typy mezi sebou liší v míře užívání návykových látek – s rostoucí úrovní antisociálního chování roste i míra užívání návykových látek.^{24,33} V případě cigaret a marihuany je nejvýraznější rozdíl zejména mezi typem 1 (adolescenti se zvýšenou úrovní antisociálního chování) a typy 2 a 3 (adolescenti s mírně problémovým chováním a adolescenti bez problémů v chování), v případě alkoholu a tvrdých drog je nejvýraznější rozdíl zejména mezi typem 1 a 3.

ZÁVĚR

Výsledky výzkumu mohou být využity zejména při vytváření cílených preventivních programů.

LITERATURA

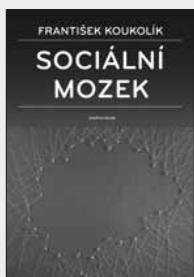
1. Blatný M, Hrdlička M, Ruchkin V, Vermeiren R, Schwab-Stone M. Antisocial involvement, use of substances, and sexual behaviors among urban youth in the Czech Republic. *Stud Psychol* 2006; 48 (2): 107–123.
2. Blatný M, Hrdlička M, Sobotková V, Jelínek M, Květon P et al. Prevalence antisociálního chování českých adolescentů z městských oblastí. *Cesk psychol* 2006; 50 (4): 297–310.
3. Sobotková V, Blatný M, Hrdlička M. Antisociální chování dospívajících a vztahy s vrstevníky: rád se s tebou podělím o ukradené cedéčko. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada psychologická* 2007; P11: 65–72.
4. Sobotková V, Blatný M, Hrdlička M, Vobořil D, Květon P et al. Antisociální chování dospívajících a jeho souvislosti s kvalitou školního prostředí. In: Blatný M, Vobořil D, Květon P, Jelínek M, Sobotková V, eds. *Sociální procesy a osobnost 2005: sborník příspěvků*. Brno: Psychologický ústav AV ČR; 2006: 339–346.
5. Sobotková V, Blatný M, Jelínek M, Hrdlička M, Urbánek T. Typologie antisociálního chování v rané adolescenci a jeho vztah k dalším formám rizikového chování. *Cesk psychol* 2009; 53 (5): 428–440.
6. Sobotková V, Osecká T, Jelínek M, Blatný M, Hrdlička M. Expozice komunitnímu násilí a školní šikana a jejich vztah k antisociálnímu chování v rané adolescenci. *Cesk psychol* 2012; 56 (5): 409–419.
7. Sobotková V, Blatný M, Jelínek M, Hrdlička M. Antisocial behavior in adolescence: Typology and relation to family context. *J Early Adolescence* 2013; 33 (8): 1091–1115.
8. Blatný M, Polišenská VA, Balaščíková V, Hrdlička M. Problematika rizikového chování a rizikových faktorů vývoje dětí a dospívajících v českých a slovenských odborných časopisech v letech 1996 – 2004. *Cesk psychol* 2005; 49 (6): 524–539.
9. Bonino S, Cattelino E, Ciairano S. Adolescents and risk. Behaviors, functions, and protective factors. New York: Springer 2005.
10. DiClemente RJ, Hansen WB, Ponton LE, eds. *Handbook of Adolescent Health Risk Behavior*. New York: Plenum Press 1996.
11. Macek P. *Adolescence*. Praha: Portál 2003.
12. Silbereisen RK, Eyferth K, Rudinger E. Development as action in context. Problem behavior and normal youth development. New York, Berlin: Springer-Verlag 1986.
13. Jessor R, van den Bos J, Vanderryn J, Costa FM, Turbin MS. Protective factors in adolescent problem behavior: moderator effects and developmen-

- tal change. *Dev Psychol* 1995; 31 (6): 923–933.
14. Moffitt TE, Caspi A. Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Dev Psychopathol* 2001; 13 (2): 355–375.
 15. Silbereisen RK, Noack P. On the constructive role of problem behavior in adolescence. In: Boler N, Caspi A, Downey G, Moorhouse M, eds. *Person and context: Developmental processes*. Cambridge: Cambridge University Press 1988: 153–180.
 16. Smart D, Vassallo S, Sanson A, Dussuyer I. Patterns of antisocial behavior from early adolescence to late adolescence. In: Makkai T, ed. *Trends & Issues in crime and criminal justice series No. 290*. Australian Institute of Criminology; 2004.
 17. Moffitt T. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychol Rev* 1993; 100 (4): 674–701.
 18. Morizot J, LeBlanc M. Searching for a developmental typology of personality and its relations to antisocial behavior: A longitudinal study of a representative sample of men. *J Pers* 2005; 73 (1): 139–182.
 19. Osecká L. *Typologie v psychologii*. Praha: Academia 2001.
 20. Moffitt TE, Caspi A, Rutter M, Silva P. *Sex differences in antisocial behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press 2001.
 21. Loeber R, Farrington DP. *Young children who commit crime: Epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications*. *Dev Psychopathol* 2000; 12 (4): 737–762.
 22. Del Bove G, Mackay S. An empirically derived classification system for juvenile fire setters. *Crim Justice Behav* 2011; 38 (8): 796–817.
 23. Nielsen Sobotková V, Blatný M, Hrdlička M, Jelínek M. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada 2014.
 24. Csémy L. Anomie a užívání návykových látek u dospívajících. *Adiktologie* 2001; 1 (1): 29–37.
 25. Mak AS. A self-report delinquency scale for Australian adolescents. *Aust J Psychol* 1993; 45 (2): 75–79.
 26. Weissberg RP, Voyce CK, Kaspro WJ, Arthur MW, Shriver TP. *The Social and Health Assessment*. Chicago, IL: Authors; 1991.
 27. Schwab-Stone ME, Avers TS, Kaspro W, Voyce C, Barone C et al. No safe haven: A study of violence exposure in an urban community. *J Am Acad of Child Psy* 1995; 34 (10): 1343–1352.
 28. Schwab-Stone ME, Chen C, Greenberger E, Silver D, Lichtman J, Voyce C. No safe haven II: The effects of violence exposure on urban youth. *J Am Acad of Child Psy* 1999; 38 (4): 359–367.
 29. Johnston LD, Bachman JG, O'Malley M. *Monitoring the future: A continuing study of the lifestyles and values of youth*. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Institute for Social Research 1990.
 30. Johnston LD, O'Malley PM, Bachman JG, Schulenberg JE. *Monitoring the Future: National results on adolescent drug use: Overview of key findings, 2004*. Bethesda MD: National Institute on Drug Abuse 2005.
 31. Jessor R, Donovan JE, Costa F. *Problem drinking and risky driving among youth: A psychosocial approach to a lifestyle pattern*. Proceedings, International Conference on High Alcohol Consumers and Traffic. Paris, France: INRETS 1989: 137–152.
 32. Langmeier J, Langmeierová M, Krejčířová D. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyziologie*. Praha: H&H 1998.
 33. Cho S-B, Heron J, Aliev F et al., *Directional relationships between alcohol use and antisocial behavior across adolescence*. *Alcohol Clin Exp Res* 2014; 38 (7): 2024–2033.

František Koukolík

SOCIÁLNÍ MOZEK

**Evoluce a neuronální podklady
Druhé, přepracované vydání**

Podobně jako vydání předchozí se kniha zabývá evolucí sociálního mozku, empatií, mentalizací, poznávacím tvářím, jazykem a rozhodováním. Cíleněji se soustřeďuje na lidské skupiny a na patologii sociálního mozku na příkladech onemocnění a poruch z okruhu autismu, demencí, deprese, psychopatie a schizofrenie. Nová

kapitola je věnována neuronálním sítím velkého rozsahu – konektomům sociálního mozku. Každou kapitolu uzavírá stručný souhrn, užitá literatura není a ani nemůže být vyčerpávající. Kniha je určena všem zájemcům o neurovědecké aspekty sociálního poznávání, prožívání a chování: lékařům, psychologům, právníkům, sociálním pracovníkům, případně i filosofům.

320 Kč, Karolinum, 308 stran, barevně, 148 x 210 mm, brožované

Objednávky: Galén, Na Popelce 3144/10a, 150 00 Praha 5, tel.: 257 326 178, e-mail: objednavky@galen.cz

Přímý prodej: Zdravotnická literatura, Lípová 6, 120 00 Praha 2, tel.: 224 923 115